

Znotrajjezikovni in/ali medjezikovni dejavniki oblikotvornih sprememb v slovenskem zgodovinskem oblikoslovju

Irena Orel

Cobiss: 1.01

Prispevek utemeljuje razmerja med stalnicami in variantami v zgodovini slovenskega (knjižnega) jezika, predstavlja tipologijo dvojnic glede na različne dejavnike, ki jih povzročajo, ter obravnava posamezne nalikovne spremembe v pregibalnih vzorcih knjižne in neknjižne zvrsti jezika. Nekatere spremembe, ki so bile izkazane v posameznih slovanskih jezikih, bi lahko razložili tudi s sociolingvističnimi medjezikovnimi vplivi.

Ključne besede: zgodovinsko oblikoslovje, nalika, pregibanje, jezikovna variantnost, sociolingvistika

Internal Linguistic and/or External Factors in Inflectional Changes in Slovenian Historical Morphology

This article substantiates the relationships between fixed and variable elements in the history of (standard) Slovenian, presents a typology of doublets with regard to various factors that give rise to them, and examines individual analogical changes in inflectional patterns in the standard and nonstandard form of the language. Some changes that have been attested in individual Slavic languages can also be explained through sociolinguistic interlinguistic influences.

Keywords: historical morphology, analogy, inflection, language variation, sociolinguistics

1 Jezikovne spremembe v zgodovini slovenskega oblikoslovja

1.1 Zgodovinsko jezikoslovje, usmerjeno v prepoznavanje tistih sistemskih razvojnih procesov, ki določene obstoječe glasovne, oblikoglasne, oblikovne, skladenjske, besedne prvine sopostavljajo in jih zamenjujejo z novimi, vključuje razvojno perspektivo z ugotavljanjem skupin sprememb v jeziku, nastalih zaradi različnih jezikovnosistemskih in zunajjezikovnih vzrokov od najstarejše stopnje v razmerju do mlajših stopenj, in z določanjem skupin inovacij v prostorski in časovni razsežnosti. V starejših obdobjih spremlja razgibano glasovno spremenljivost živahno nalikovno posploševanje ali razlikovanje. V zgodovinskem oblikoslovju je nalika ali analogija pojmovana kot neregularen neglasovni dejavnik, pri katerem ene oblike paradigme vplivajo na druge tako, da se povečuje glasovna in oblikoslovna podobnost med oblikoslovno sorodnimi besedami (Hock 1991: 167). Že od

mladogramatikov je analogija skupaj z regularnimi fonološkimi spremembami in jezikovnim prevzemanjem ena od treh osnovnih vrst jezikovnih sprememb in po lastnostih drugo sredstvo, ki nadzoruje jezikovni razvoj, hkrati pa je najbolj heterogena in problematična, kot pravi Ljiljana Subotić (2002: 92); razlaga jo kot težnjo, da tiste enote, ki so podobne po pomenu, postanejo podobne tudi po obliki, upoštevajoč načelo izomorfizma in načelo jasnosti (transparentnosti).

1.2 Oblikoslovje je tisti del slovnice zgradbe, ki je najmanj odvisen od tujejezičnih vplivov, saj temelji na lastnem oblikospreminjevalnem in oblikotvornem sistemu, ki se mu podrejajo tudi prevzete leksikalne jezikovne prvine z oblikovnimi podomačitvami. Poleg glasovnih in nalikovnih sprememb je treba pri normiranju knjižnega jezika v starejših obdobjih upoštevati tudi vplive geografsko bližnjih ali sorodnih slovanskih jezikov, ki so spodbudili nalikovne spremembe ali samostojno učinkovali na slovensko knjižnojezikovno paradigmatico, kar je odvisno od družbeno- in kulturnozgodovinskih razmer določenega obdobja in od splošnih silnic jezikovnega spreminjanja v govorih. Fran Ramovš je med dejavniki, ki povzročajo glasovne spremembe tudi v oblikoslovju, v svojih predavanjih navedel, da neustaljene družbene razmere vplivajo na bolj sproščeno razvojno jezikovno pot (Ramovš 1952: 6),¹ kar vsekakor velja za slovenščino, ki si je kot nedržavni in neuradni ne-institucionalni jezik morala izboriti svoj položaj na različnih družbenih področjih.

1.3 Oblikovne spremembe neglasovnega značaja so motivacijska sila jezikovnega razvoja in izraz jezikovne dinamike, živosti, inovativnosti, produktivnosti in kreativnosti, glede na starejše prvine odpravljajo oblikovno kompleksnost, variantnost, redundantnost in posplošujejo, poenostavljajo, poenotijo razlike z uvajanjem ene same oblike v paradigmatičnem in sintagmatičnem razmerju ali pa vzpostavljajo razlikovanje med dvema v glasovnem razvoju sovpadajočima oblikama. Odvisnost pisnega/knjižnega jezika na starejših stopnjah od zemljepisne oz. pokrajinske glasovno-oblikovne raznovrstnosti je z osmotskim prehajanjem iz govora v pisni kod sprožala dvojničnost oz. variantnost, normativno neenotnost, neustaljenost, uveljavljanje regionalne sredobežne, na govoru temelječe rabe v nasprotju z narodnopovezovalno vlogo knjižnega jezika. V slovenskem zgodovinskem razvoju so tovrstne inovacije² pogosto soobstajale istočasno s starejšo prvino ali drugo spremembo in ustvarjale (ne)hoteno variantnost.

¹ »[P]olitične in socialne izpremembe vplivajo tako na glasovne kakor na morfološke izpremembe. [...] Dokler je življenje družbe mirno in urejeno, je vse polno ustanov, ki jezik vežejo: šole, cerkev, gledališče, zlasti pa knjiga; vse te ustanove gojijo določene norme in jih predajajo družbi. Če se gospodarske ali socialne in politične razmere omajajo, postanejo neurejene tudi družbene institucije, jezik dobi bolj sproščeno pot.« (Ramovš 1952: 6)

² Martina Orožen je opredelila jezikovne inovacije v razvoju slovenskega jezika »vse od nastanka alpske in panonske slovenščine (8.–9. stoletje)«, »najbolj prepoznavne, v govorni-dialektalni podobi slovenskega jezika v danem prostoru« (Orožen 2010: 25) in predstavila sistemske poenostavitve v oblikoslovju (Orožen 2010: 28–31).

1.4.1 V zgodovinskem raziskovanju slovenskega pisnega (10. stoletje) in od 16. stoletja tudi knjižnega jezika je prepoznavna zakonitost dvojničnost oz. variantnost jezikovnih prvin, izkazana na vseh jezikovnih ravneh na sinhroni in diahroni ravni. Nastala je kot posledica soobstoja starejše (prednalikovne) oblike in (nalikovne) inovacije, redko dveh različnih inovacij zaradi strukturnih zakonitosti; omogočajo jo neustaljenost pisne norme, govorna/narečna raznolikost, posnemanje (jezikovno z gledovanje) in jezikovnostično ali načrtno zunajjezikovno osmišljeno oživiljanje nekaterih oblik. Dvojnice prepoznavamo v jeziku istega avtorja, istega besedila, pojavljajo se celo v isti povedi, v razvoju lahko ena prevlada in postane normativna. Jezikovne spremembe nastajajo s posplošitvijo ene od dvojnic ali variant zaradi različnih znotraj- in zunajjezikovnih razlogov, ki bodo predstavljeni v nadaljevanju.

1.4.2 Antipod prevladujoči dvojničnosti oz. variantnosti nekaterih jezikovnih prvin predstavljajo stalnice (invariante), ki določajo jezikovno ustaljenost, stabilnost posameznih jezikovnih prvin skozi čas in jih lahko spremljamo v pisnih/knjižnih besedilih na vseh jezikovnih ravneh. Ohranitev prvotne, izhodiščne oblike ne pomeni le razvojnozaviralne težnje, temveč je dokaz za ustaljenost, stabilnost, arhaičnost jezika, medgeneracijsko ali medobdobno jezikovno preslikavo kot posledico vzorovanja in sovplivanja ob neprestani konfrontaciji z živo rabo v vsakdanjem sporazumevanju, izkazuje pa tudi posnemanje predhodnega jezikovnega vzorca in prezrcaljanje podobnih struktur pod vplivom predhodnih besedil, piscev, lastnih jezikovnih pogledov idr.

1.5.1 Za starejši pisni in knjižni jezik se izkazuje, da je dvojničnost oz. variantnost celo stalnica, ki dobi v 18. stoletju tudi normativno vlogo. Pojavi se že v najstarejših ohranjenih rokopisih iz najzgodnejšega obdobja, v Brižinskih spomenikih (972–1039), ki so nastali na prehodu iz praslovenskega narečja v alpsko-panonsko slovenščino kot prepisi po starejši predlogi, z uvajanjem zgodneslovenskih inovacij (mlajših oblik) in je prvopisno-prepisnega značaja, diahrona in večavtorska. Oblikovne dvojnice, nastale po naliki, ki se ohranja v slovenščini do danes (npr. *greh – grehov, grehi – grehe, iego – iega, moiego – mega* idr. (Ramovš – Kos 1937: 11, 13),³ prva in druga zaradi medsklonskega razlikovanja – prva z uvajanjem glasovne končnice, druga s posplošitvijo mehke končnice, zaimenski z južnoslovensko inovacijo po sintagmatskem ujemanju s samostalniško končnico), so (ne)hoteno nastale inovacije pod vplivom govorjene rabe (na Koroškem) ob prepisu/zapisu besedila. Tudi v poznejših srednjeveških zapisih molitvenih obrazcev (Celovski/Rateški rokopis (1362–1390) in Starogorski rokopis (1492–1498)) so dvojnice lahko uvedene s prepisovanjem in diatopično, deželnojezikovno razlikovalno: čeprav so nastali v osrednjem gorenjskem narečnem prostoru, so v njih vidni narečni vplivi

³ Ramovš govori o jezikovnih dvojnostih: »Vse te razlike se po svojem bistvu skrijejo na eno samo: poleg oblik, o katerih vemo, da jih je imela praslovanščina in jih je podedovala tudi prvotna slovenščina, nastopajo tudi že oblike, ki so slovenska jezikovna novost. Pred seboj imamo tedaj izraz dveh časovno različnih razvojnih stopenj (starejše [...] in mlajše).« (Ramovš – Kos 1937: 11)

prepisovalcev s področja njihove rabe (koroško; beneškoslovensko-notranjsko). Drugačnega, medjezikovnega izvora so oblikovne spremembe v Stiškem rokopisu; zaradi neslovenskega porekla zapisovalcev (čeških menihov) lahko nekatere spremembe končniških sklonskih morfemov pripišemo češkim interferencam, npr. v sedanjiku 1. osebe množine glagolov (*vpiti*, *zdihovati*): *vpyeme*, *zdvhvgeme* (Czestyena body III, V); kjer sovpadajo z dolensjimi položajnimi glasovnimi premenami (narečni preglas), so lahko razložene tudi glasovno: roditeljski ednine *fwetega kryffe* (Mylost yno gnada V), podobno *Jeffyffe* (Czestyena body IX; Toporišič 1992: 17).

1.5.2 V osrednjem slovenskem knjižnem jeziku od srede 16. stoletja je družbeno-zvrstna prepletenost spodbudila variantnost, ki se odraža na več ravneh, saj je knjižni (deželni) jezik v stalni interakciji z zemljepisnimi različki, pa tudi bližnjimi in oddaljenimi slovanskimi slovničnimi vzori, tako zaradi tovrstne pripadnosti piscev, uglednosti, upoštevanja širše slovensko, ne le deželno, že kar slovansko usmerjenih naslovnikov. Izkazana je bila glasovno arhaična ali pa dolensko spremenjena knjižna norma, ki od Trubarjevega najbolj dolensko narečno obarvanega glasovnega in arhaičnega oblikoslovnega sestava⁴ dobiva pri jezikoslovno izobraženih piscih (Sebastijanu Krelju, Adamu Bohoriču in Juriju Dalmatinu) vse bolj etimološko glasovno podobo z opuščanjem nekaterih glasovnih narečnih prvih, ki vzdržujejo tudi nespremenjene oblikovne vzorce (npr. samostalniške končnice *-om*⁵ v moškem in srednjem spolu, ohranjanje nedoločniškega končaja *-ti* idr.).

1.5.3 Medtem ko je bila v 17. stoletju spremenljivost sprva zamejena zaradi sledenja pisni tradiciji 16. stoletja nasproti drugačni govorjeni rabi kljub ideološki verski razliki – opazna je v katoliški Hren-Čandkovi priredbi lekcionarja iz leta 1612 ter deklarativno izražena v 60 let mlajši izdaji Janeza Ludvika Schönleba (1672) kot pisanje po šegi rodu (»scribamus more gentis«) nasproti govorjenju po šegi pokrajine (»loquamur more regionis«) –, je v rokopisih gorenjskih piscev (npr. Adama Skalarja, v prevodu Stapletonovih evangelijev) ponovno zaživela gorenjsko-dolensko knjižna nadnarečna dvojnost, prepoznana že v kranjskih mestnih prisegah iz prve polovice 16. stoletja.

1.5.4 Spajanje rodovno opredeljene pisne normiranosti z regionalno govorjeno podobo v zamejenem obsegu lahko spremljamo zlasti v 18. stoletju, ko je pomenila ustrezn kompromis med obema kodoma ter starejšo in novejšo pisno normo. Pri jezuitskem pridigarju Jerneju Basarju (1734), ki je sicer upošteval normo »kranjskih Evangeliov«, je izražena in uveljavljena dvojničnost v predgovoru k pridigam kot kompromisna odločitev za srednjo pot, ki bi zadostila potrebam različnih

⁴ Nekatere redke zapisane narečne glasovne alternacije nenaglašanih samoglasnikov pri Trubarju potrjujejo njegovo hoteno ohranjanje prvotne glasovne podobe.

⁵ Končnica *-am* za dajalnik množine srednjega spola (*deylam* proti *ÿefikom*) je izkazana že v Stiškem (1440), Starogorskem (*dolfchnickham*) in Kranjskem rokopisu (*Iduema perftama*) (Mikhailov 2001).

naslovnikov:⁶ avtor ob pretežno črkopisnih/glasovnih dvojnicah (npr. gorenjsko-dolenjski odraz (*toko, toku*)) omenja dvojnico za mestnik ednine (*u'mejsti, u'mejste*), knjižni in pogovorni končaj nedoločnika (*snam pifat, snam pifati*), navaja etimološko upravičeno obliko ob nalikovni, ki jo ima za izhodiščno: »u'tai/itim kraju, na mejfti, u'tai/itimu (neperftavim u)« (predgovor, točka 9).

1.5.5 Regionalizacijski procesi in področno/zemljepisno govorno približevanje so dosegli vrh v drugi polovici 18. stoletja v vseh treh deželah Notranje Avstrije s kranjsko, koroško in vzhodnoštajersko različnostjo na vseh jezikovnih ravninah, medtem ko je prekmurski knjižni jezik pretežno temeljil na lastni (nad)narečni jezikovni podobi s posamičnimi glasovnimi etimološkimi popravki. Dvojnice sociolingvističnega značaja soobstajajo med osrednjim knjižnim in pokrajinskim jezikom (npr. pri Koroščih *inu – noj* 'in'), glasovne tudi znotraj narečja (rožanski dvoinoglasniški odraz za naglašeni jat pri Andreju Šusterju Drabosnjaku (*diev, div* 'del') in Ožbaltu Gutsmanu (*griehe, riunost*)), med nadnarečnim knjižnim jezikom in narečjem oz. govorom (npr. osrednjeslovensko kranjsko in vzhodnoslovensko pri Petru Dajniku in v prekmurskem knjižnem jeziku).

1.5.6 Načrtna odprava dvojničnosti/variantnosti je značilna za izoblikovanje pohenotnega splošnoslovenskega knjižnega jezika s premišljeno normativno vlogo. T. i. »nove oblike«, uvedene sredi 19. stoletja, ki so jih že od srednjega veka v osrednjem prostoru nadomeščale mlajše, pomenijo zamenjavo mlajše spremenjene oblike in ponovno vzpostavitev etimološko upravičene starejše oz. prvotne, ki je ostala stalnica v nekaterih zemljepisno obrobni govornih in narečjih (koroško, vzhodnoštajersko, prekmursko), kot npr. že omenjena samostalniška končnica *-om* namesto glasovne ali nalikovne *-am*, edninske pridevniške končnice *-ega, -emu, -em* namesto iz srednjega veka poznanih nalikovnih *-iga, -imu, -im*. Do konca 19. stoletja so bile odpravljene še nekatere ponovno uvedene starejše prvine: npr. arhaična pridevniško-zaimenska končnica v dajalniku in mestniku ženskega spola, ohranjena v koroškem narečju (*-ej*), nedoločniška glagolska pripona *-no-* namesto *-ni-* (*dvignoti*), ki je imela kratek čas tudi ilirsko varianto *-nu-* (*dvignuti*), *črez* je bil zamenjan s *čez, vže z že, kateri, kateri* z v 16. stoletju normiranim *kateri* idr. Nekateri pisci in jezikoslovci so jih ohranjali še dlje ob drugih starinskih/starejših jezikovnih prvinah.⁷

1.5.7 Oblikovne dvojnice obstajajo tudi v sodobnem pravopisnem standardu in imajo značaj prvotnega, tradicionalnega, knjižnega proti sočasni govorjeni vsakdanji rabi, ki sicer področno variira (npr. dvojnična končnica v rodilniku ednine

⁶ »[S]em otel per timo mojmo pifanjo eno frejdo pot dershati, katero tebi u'timu predgovoru pokashem« (Basar 1734: predgovor), kjer so dvojnice opazne v mestniku ednine imenske sklanjatve, tudi glede na navedeno dvojnico v istem sklonu z *-i* oz. *-e*.

⁷ Pater Stanislav Škrabec je leta 1918 v Jezikoslovnih spisih I ohranjali starejšo izrazno podobo iz 16. stoletja, kot npr.: *vže 'že', kateri 'kateri', ptujcem 'tujcem', najpopolniji 'najpopolnejši' (jezik), terdi 'trdi', verstice 'vrstice', djanja 'dejanja', mej 'med', temuč 'temveč' ipd.*

moškega spola: *medú* in *méda*, *mirú* in *míra*, *ledú* tudi *léda*, toda *sína* tudi *sinú*, -je proti -i v imenovalniku množine določenih samostalnikov za osebe moškega spola: *gospódje/brátje/fántje* tudi *gospódi/bráti/fánti*, osebnozaimenska oblika tožilnika množine: *njih* in *njé*, ženski dvojniski obliki: *médve* tudi *mídve*, mestniška dvojniska prvotna (stalnica) in nalikovna oblika: *náju* tudi *náma*, dvojniska in pluralizirana oblika: *njíju* tudi *njih* itd.).

2 Dejavniki sprememb v zgodovini slovenskega (knjižnega) jezika

2.1.0 Kot je bilo prikazano v kratkem jezikovnem pregledu, tipologijo diahrono in sinhrono variantnosti na starejših jezikovnih stopnjah sooblikujejo različni dejavniki. Razloge za zamenjavo stalnice z inovacijo lahko iščemo v jezikovnih strukturnih razvojnih procesih: poleg glasovnih sprememb so prevladujoče nalikovne izravnave psihične narave, kot so: odprava razlikovanja, posploševanje in iz njega izhajajoče poenostavljanje oblikovnih sestavov, vzpostavitev paradigmatkega ali sintagmatskega ujemanja, uvajanje razlikovanja, kontaminacija, zlitje dveh oblik v eno (blending) itd. Najvidnejša jezikovnozvrstna dejavnika sta kodno in družbenojezikovno določena: (a) medkodno preklapljanje oz. prehajanje prvin govorjenega v pisni jezik in z njim povezano (b) socialnozvrstno preklapljanje med zemljepisnimi različki (idiolekti), jezikom okolja (sociolekti).⁸ Enopokrajnski/enodeželni večnarečni in s tem nadnarečni usmerjenosti pisnega/knjižnega jezika v vseh obdobjih (kranjsko : gorenjsko-dolenjsko) je sopolstavljena meddeželna mednarečna (kranjsko – koroško – štajersko v okviru politične enote Notranje Avstrije), ki je nato z izbranimi izvornimi invariantnimi zamenjavami prevladala kot vseslovenski knjižni jezik. V omejenem obsegu pa je jezikovna dihotomija tudi diasistemska (osrednjeslovenski (kranjski) in vzhodnoslovenski prekmurski knjižni jezik): s spreminjenimi družbeno-političnimi razmerami po prvi svetovni vojni zmagajo sredotežni procesi, diasistemska ostaja na ravni zvrstnosti: knjižno – neknjižno. Poleg teh dveh družbeno opredeljenih dejavnikov je imel pomembno vlogo pri jezikovnem spreminjanju tudi jezikovnostični dejavnik, vsi pa so v interakciji s pragmatičnimi silnicami, ki imajo največjo spreminjevalno moč.

2.1.1 Oblikovno zamenljivost v vseh obdobjih povzroča sovplivanje na ravni prenosniške zvrstnosti oz. medkodnih prehodov med govorjenim in pisnim jezikom, ki so bili najizrazitejši v predknjižnem obdobju od prvih zapisov v visokem in poznem srednjem veku (Brižinski spomeniki, molitveni obrazci) in v času neustaljene knjižne norme do poenotenja knjižne norme sredi 19. stoletja (v rokopisnih besedilih tudi pozneje). Na neupoštevanje normativnih pravil čedalje bolj vplivajo tudi danes.

2.1.2 Dvojničnost/variantnost povzročajo družbenozvrstna preklapljanja: med nadnarečnim pisnim/knjižnim (deželnim) jezikom kot izrazom kultivirane stopnje v razmerju do zemljepisnih različkov, tudi namerno zaradi dostopnosti pisnih besedil

⁸ Prim. Orel 2003: 552; 2009: 3.

vsem slovenskim in (bližnjim) slovanskim bralcem. Medzvrstna prehajanja potekajo v treh koncentričnih krogih: (a) v ožjem (notranjem) med knjižnim jezikom in narečji, konkretnimi zemljepisnimi različki, primarnim govorom pisca ali okolja, (b) v širšem deželnem (upravno/cerkveno določenem) in (c) najširšem meddeželnem s funkcijo vplivnosti osrednjedeželnega proti obrobni (periferodeželnim). Pisci so si v različni meri in po lastnih močeh prizadevali za nadnarečnost besedil, kar so dosegali tudi z uporabo dvojnic (knjižno – narečno) v različnih vrstah besedil. Največjo jezikovno enotnost in normativnost z najmanj variantnosti so imeli komisijsko nadzorovani prevodi Svetega pisma (tako enoavtorski protestantski prevod Jurija Dalmatina (1584) kot skupinski katoliški (1784–1802)), najmanjšo pa rokopisi, tudi uradovni, odvisni od jezikovne zmožnosti piscev oz. pisarjev.

2.1.3 Slovnico dvojničnost/variantnost so pospeševali tudi jezikovnostični vplivi (prevzemanje, prevajanje, kalkiranje, medjezikovne interference) zaradi ozemeljske bližine, gospodarsko-političnih in kulturnih stikov, tujejezične politično-upravne nadrejenosti, latinskega cerkvenega jezika, pa tudi zaradi jezikovnega sorodstva in kulturnega povezovanja, na (ne)posredne tujejezične prenose pa je vplival tudi izhodiščni jezik prevodnih besedil, piščeva večjezikovna izobrazba, dvojjezičnost ali nezmožnost rabe prvega jezika idr. Zavest o različnosti slovnicih zgradb in leksemov je širilo primerjanje jezikov vsaj od humanizma dalje,⁹ ki se je okrepilo v času preroda z dejavnostjo jezikoslovcev v oživiljenem projektu slovnice in slovarjev jezikov sveta in doseglo višek sredi 19. stoletja z ilirističnim in vseslovanskim gibanjem na književni ter s primerjalnim slovanskim jezikoslovjem na znanstveni ravni.

2.1.4 Dvojničnost podpirajo pragmatični dejavniki: živost, tj. potrjenost v govoreni rabi, sporočilnost, vplivavska vloga (argumentacija, prepričevanje) ipd. Neustaljenost pisne norme v starejšem knjižnem jeziku je lahko posledica dajanja prednosti besediloslovnim načelom koherentnosti, posredovanju miselne vsebine pred jezikovnim izrazom ali upoštevanju družbeno in krajevno različnih naslovnikov. Variantnost ustvarja izbirnost jezikovnih sredstev iz dveh ali več podsistemov ter omogoča boljšo recepcijo bralcev in širšo uporabnost besedil.¹⁰ Opredelimo jo lahko tudi glede na besediloslovna merila: pojavlja se v istem besedilu ali v različnih besedilih, pri istem piscu, v času zapisa, v različnem trajanju pojavitve oz. rabe, za določene naslovnike ipd. Če je merilo besedilo, so dvojnice prepoznavne: na ravni istega besedila kot prepisovalna variantnost ali v različnih izdajah istega besedila istega ali drugega avtorja, med besedili istega avtorja ali v primerjavi z različnimi istočasnimi ali raznočasnimi besedili ipd. Dvojnice rušijo kohezivnost besedila in jo

⁹ Npr. primerjava očenašev v Bohoričevi slovnici in pri Hieronimu Megiserju (očenaš v štiridesetih jezikih, 1593) ter sopostavitev Svetega pisma v šestih jezikih tudi s slovenskim prevodom (Biblia Sacra Eliasa Hutterja (1599)).

¹⁰ K vsesplošni rabi dvojnic je gotovo prispevala tudi ustaljena slogovna/retorična besednozvezna prvina, tj. raba dvojničnih prirednih zvez dveh so-, blizu- ali protipomenskih leksemov, ki je prisotna v slovenskih zapisih že od Brižinskih spomenikov dalje.

hkrati povečujejo za različne uporabnike. Glede na pisca se pojavljajo pri enem avtorju, sočasno ali raznočasno, ali med različnimi avtorji, tudi posnemovalno, zavračevalno idr. Glede na naslovnike so opredeljene lokalno, regionalno, narodnostno in jezikovno sorodno, slovansko.

3 Oblikovne spremembe kot dvojnice ali zamenljivke

3.1 Soobstoj stalnic in spremenljivk, izkazanih v starejših slovenskih tiskanih in rokopisnih besedilih, lahko raziskujemo v okviru (a) sočasne dvojničnosti in (b) raznočasne zamenljivosti. Ena od dvojnic je prvotna, izhodiščna/starejša, tj. stalnica, ohranitev prvotnega/starejšega stanja, druga je mlajša – inovacija, konkurenčna dvojnica, sprememba, zamenjava prvotne ali starejše; obe lahko soobstajata kratek ali daljši čas, iz obeh pa lahko nastane še vmesna nalikovna omejeno (avtorsko, zemljepisno) rabljena tretja oblika. Npr. izhodiščnoslovenska dvojinska oblika rodilnika in mestnika *dveju, obeju* izginja ob tekmujoči množinski obliki *dveh, obeh*; obe sta lahko osnova za novo vmesno po nesistematični naliki (zmes, zlitje (angl. *blending*)) tvorjeno ožjenarečno obliko *dvejuh* (Trubar) ali koroško *obuh*, poznano tudi iz stare češčine, poljščine in ruščine (Ramovš 1952: 110). Po takem vzorcu je nastala tudi v Bohoričevi slovnici navedena rodilniška dvojinska oblika osebnega zaimka *najh, vaih* 'naju, vaju' proti *nju* (Bohorič 1584: 79, 80), kjer je dvojinski obliki dodan množinski *-h* zaimenske sklanjatve, kot je v rabi npr. pri svojilnih zaimkih (npr. *mojh, tvoih, fvoih* (Bohorič 1584: 86, 90 (= 88), 89).

3.2 Ob prevladi mlajše dvojnice pa je prvotna/starejša lahko ohranjena na zemljepisno obrobni, izoliranih, odročnih področjih: npr. v mestniku ednine je prvotna končnica *-ě* *o*-sklanjatve, izkazana le v Brižinskih spomenikih, v 16. stoletju pri Trubarju in Dalmatinu le v oksitoniranih oblikah (Trubar: *vtim duhei, listei, moriei* proti *vduhi, na moryu* (1), *muryu* (1), *mury* (1); Dalmatin: *morjej, morji, morju, murji, murju*)¹¹ in v obrobni zahodnoslovenskih narečjih, ohranjena z odrazom nenaglašene *ě* v ziljščini, rezijanščini, pri izomorfnih dajalniško/mestniški končnici *a*-sklanjatve pa na Koroškem, v Reziji, Beneški Sloveniji, Beli krajini, tu vzporedno z mlajšo končnico *-i* z odrazom etimološkega *i* (Logar 1996: 321), medtem ko sta jo v osrednjem pisnem/knjižnem jeziku zamenjala končniška morfema *-i* in *-u*, ki se vzporedno pojavita že v stiškem spovednem obrazcu (1440): *na boffyam mejfju* (II, LXI), *po zým fywotyř* (II, LV): prvi je značilen za mehki tip *o*-sklanjatve in za *i*-sklanjatve, tvoren na vzhodu in zahodu in je nalikovne narave, ponekod pa tudi glasovne po višanju prvotnega končniškega fonema (razvoj nenaglašene *jata* v *i*), ali pa je nastal iz *-u* po pomiku proti sprednji legi v panonskih govorih. Nevtralni osrednjenkjižni dvojnici tipa *na križu/križi*,¹² ki ju je utrdila knjižna norma

¹¹ Oblike so preverjene v prevodih Svetega pisma na www.biblija.net (dostop 16. 5. 2013).

¹² V prekmurskem knjižnem jeziku in vzhodnoštajerski različici je *-i* pri samostalnikih in zaimensko-pridevniških oblikah po narečnem glasovnem prehodu *u > i* posplošen tako v dajalniku kot v mestniku. Obe končnici sta v osrednjih narečjih glasovno oslabei: *-i*

16. stoletja, sta bili v času preroda ob koncu 18. stoletja v osrednjeslovenskem knjižnem jeziku načrtno odpravljene v prid *-i* zaradi medsklonskega razlikovanja (dajalnik *-u*, mestnik *-i*) ali medsklanjatvenega nalikovanja (izravnava s končnicami ženske *a-* in *i*-sklanjatve). V 19. stoletju pa se posploši nalikovna končnica *-u* kot ostanek prvotne moške *u*-sklanjatve po paradigmatični medsklonski izravnavi in uvedbi medsklonskega sinkretizma: dajalnik *-u*, mestnik *-u*, ki je obstajal v drugih sklanjatvenih vzorcih (ženskega spola *a-* in *i*-sklanjatve), z naliko pa se uvaja medsklanjatveno razlikovanje po spolu (*-i* v mestniku ednine ženskega, *-u* pa moškega, srednjega spola);¹³ Kopitar (1808) in Vodnik (1811) imata v mestniku samo *-u*, medtem ko je v vzhodnoštajerskih slovnica *-i* (*u*) (Šmigoc (1812), Dajnko (1824)). V splošnoslovenskem jeziku druge polovice 19. stoletja se dvojnici etimološko začasno fonetično razporedita glede na trdi/mehki soglasnik osnove (v mestu : v pisanji). V govornem jeziku je tovrstno izenačevanje med dajalnikom in mestnikom po vzoru samostalnikov prešlo tudi k pridevniško-zaimenski sklanjatvi (dajalnik ednine *njemu*, *temu*, *novemu* – mestnik ednine *pri njem*, *tem*, *novem* > mestnik ednine **pri njemu*, **temu*, **novemu* (*k temu novemu sosedu* – **pri temu novemu sosedu* ‘pri tem novem sosedu’), ki je podprta še z drugo, sintagmatično istosklonsko izravnavo končniškega morfema samostalniške odnosnice s končnico pridevniško-zaimenskega levega ujemalnega prilastka in se posploši tudi pri samostalniških zaimkih. To naliko lahko v besedilih sledimo že od začetka knjižnega jezika, v 16. stoletju redko, pogosta je v 18. stoletju, ko je poleg Basarjeve omembe (1734) dvojnica v pridevniški in zaimenski sklanjatvi (prvotna oblika in z dajalnikom izravnana oblika) neenotno potrjena tudi v slovnica 18.¹⁴ in prve polovice 19. stoletja; Gutsman (1777) ima medsklonsko razlikovanje kot pri samostalniški moški sklanjatvi: dajalnik *njemu*, mestnik *per njemi* (31), pri pridevniku pa etimološko obliko, ki se glasovno izenači z orodniško: *per fvetem*, *se fvetem* (20); Kopitar (1808) le z nalikovno obliko v mestniku: *lep-imu*, *njemu* (255, 281), Vodnik (1811) z nalikovno obliko pri zaimkih in dvojnico pri pridevnikih moškega spola: *per njemu* (57), moški spol: *per lep-imu* (*lepim*), srednji spol: *lep-imu* (37); Šmigoc (1812) z dvojnico in etimološko obliko na prvem mestu: *njem* (*mu*) (56), *lep-im* (*-imu*) (37), enako Murko (1832: 27), a kasneje le *lep-imu* (1843: 31, 1850: 25), pri osebni zaimku le z obliko *njem* (1832: 43) oz. *onému*, *oném* (1843: 59, 1850: 49),

kvantitetno v polglasnik in intenzitetno v *-e*, kar se pojavlja tudi v osrednjeslovenskem knjižnem jeziku od 18. stoletja: *-u* prehaja intenzitetno v *-o* v gorenjskem narečju in pri gorenjskih piscih (npr. v rokopisih pri pridevniških oblikah variantno že v kranjskih prsegah iz začetka 16. stoletja (*deželskimu/deželskimo/deželskemo*), pri Basarju (1734) v predgovoru in v pridigah, v nekaterih kranjskih in koroških tiskih druge polovice 18. stoletja ipd.).

¹³ Redko pa se nasprotno, verjetno po sintagmatski izravnavi, v mestniku ednine posplošuje oblika orodnika: *po mojem promožejnem* (Kranjski rokopis 2), sicer je zapisan *-u* (*kher se Vpraudj, olli vſuetu rezhe*) (Kranjski rokopis 3). Ta nalika se izjemoma pojavlja tudi v starejšem knjižnem jeziku, npr. pri Trubarju, Svetokriškem idr.

¹⁴ Pohlin mestnika še ni prepoznal in navaja namesto njega ablativ z *od* in samostalnikom v rodilniku, v besedilih pa v mestniku prevladuje *-u*: *per temu*, *njemu*; tako tudi pri samostalniku samo *-u*: *na/po svejtu*, v *njegovemu poshelenju* (Pohlin 1789: 46) itd.

Dajanko (1824) z nalikovno obliko: dajalnik, mestnik *lepemi* (157), Metelko (1825, 1830) ima že današnje stanje, Muršec (1847) z dvojnico: (*per*) *njemu, njem* (26), Janežič (1854) pa ima že današnje sklonske oblike (*lepem* (30), *njem* (42)). Nalikovna medsklonska izravnava se pri določenih zaimkih (vprašalnih in/ali iz njih tvorjenih oziralnih, nedoločnih in nikalnih) razširi iz dajalnika in mestnika še v orodnik (kar je značilno za zaimensko-pridevniški vzorec v gorenjskem narečju), v slovnicaх npr. Kopitar (1808): mestnik *kómu (kóm)* 'kom', orodnik *kóm* : mestnik *kómur* 'komer', orodnik *kómur* 'komer' (295–296), Vodnik (1811): mestnik *per komu, kóm, zhim, zhim*, orodnik *s' kom, s' zhim* : *per komur, s' komur, per zhimur, s' zhimur* (61); celo še v drugi polovici 19. stoletja (Janežič (1854): *kdo*, mestnik, orodnik *kom, kaj*: mestnik *čem, čim*, orodnik *čim* (45), *kdor*: dajalnik, mestnik, orodnik *komur*; *kar*: dajalnik, mestnik, orodnik: *čemur, čimur* (46).

3.3 Kljub normativni dvojničnosti v vseh pisnih besedilih imajo stalnice kontinuiteto v obrobnih narečjih (npr. rezijanščini, ziljščini, prekmurskem narečju) in so bile lahko ponovno uvedene ob kodificiranju splošnoslovenskega knjižnega jezika sredi 19. stoletja (npr. nekatere vzhodnoslovenske narečne in knjižnojezikovne stalnice (-*om/-em* pri samostalniki moškega in srednjega spola v orodniku ednine in dajalniku množine namesto glasovne/nalikovne -*am*, tu so bili lahko zgled ob stari cerkveni slovanščini tudi nekateri slovanski jeziki (hrvaški, ruski, češki le v množini), edninske pridevniške oblike -*ega, -emu, -em* namesto nalikovnih -*iga, -imu, -im* idr.).

4 Medjezikovne vzporednosti oblikovnih sprememb

4.0 Medjezikovno vzorovanje oz. oblikovni prenos kot posledica stičnega vpliva tujega jezika na bližnje govore ali načrtnega uvajanja iz bližnjih in drugih slovanskih jezikov ali interferenc v knjižnem jeziku zaradi jezikovne bližine se v slovenskem knjižnem oblikoslovju izkazuje kot možen spreminjevalni dejavnik, predvsem če v govorih takšne spremembe ne obstajajo. Nekatere nalikovne spremembe, vzporedne v različnih slovanskih jezikih in znane slovenskim piscem in slovničarjem, ki so soustvarjali novo podobo knjižnega jezika, bi lahko bile posplošene tudi pod vplivom drugega jezika, ki ima to spremembo v svojem oblikoslovnem sestavu. Z medjezikovnega ali medkulturnega stališča ali z medsebojnim zgledovanjem (podobna struktura v slovanskih jezikih) bi potencialno lahko obravnavali nekatere samostalniške (npr. poenotenje nekaterih množinskih končnic v vseh treh spolih), zaimenske (npr. nove tvorbe svojilnih zaimkov za 3. osebo) in glagolske prvine (deležja v hrvaškem, kajkavskem knjižnem jeziku), čeprav so razločljive s tipološko sorodnimi spremembami (analogijo, poenostavljenjem, razlikovanjem).

4.1 Samostalniška sklanjatev v množinskem vzorcu moškega/srednjega spola v starejšem knjižnem jeziku izkazuje nekatere spremembe, ki pomenijo odklon od podedovanih prvotnih historičnih oblik in težnjo k oblikovnemu izenačenju, unifikaciji s samostalniki ženske *a*-sklanjatve, ki jo je v nadaljnji standardizaciji knjižnega jezika, temelječi na etimološkem načelu, opustila. Tine Logar v Pregledu

zgodovine slovenskega jezika v obdobju od 17. do 18./19. stoletja omenja »unifikacijo sklanjatve samostalnikov v množini, pri čemer so se lahko v stranskih sklonih posplošile *a*-jevske, *o*-jevske ali *i*-jevske končnice ali pa je drugod razlika med moškimi in srednjimi samostalniki na eni strani in ženskimi na drugi strani ostala, kar je npr. značilno tudi za oblikoslovno arhaični slovenski knjižni jezik« (Logar 1996: 336). Izenačenje treh množinskih sklonskih oblik (npr. dajalnik *mestam*, mestnik *mestah*, orodnik *mestami*) pa je poleg zamejene govorjene rabe pospeševalo vzorovanje po ženski *a*-sklanjativi, podobno kot v ruščini. Gre za posplošitev oblik ženskega spola *-am*, *-ah*, *-ami* poleg predhodne v dajalniku še v mestniku in orodniku množine samostalnikov moškega in srednjega spola. Lahko jo je spodbudila glasovna/nalikovna sprememba dajalniške oblike, ki je medsklanjatveno izravnavo izvedla že prej. Posplošitev ženskih oblik je v množinskih sklonih izvedena v ruščini (dajalnik *volkám*, mestnik *volkáh*, orodnik *volkámi*), delno v poljščini (dajalnik *wilkom*, mestnik *wilkah*, orodnik *wilkami*) (Matasović 2008: 184; Babič 2003: 93 po Ivanov 1983: 277). Razlaga z medjezikovnim slovanskim vplivom je v primerih, ko oblikovno spremembo lahko razložimo z glasovno premeno ali vplivom krajevne rabe, neumestna. Zaradi njene izpričanosti v slovanskih vzhodnih in zahodnih zemljepisnih različkih jo lahko pojmujejo kot tipološko posplošitev ženskih oblik in posledično spolsko izenačitev oz. sinkretizem (prim. Orr 2000: 88–89). V dajalniku in orodniku je posplošena že v Pohlinovi slovnici: *S' temi Krayl-ami*, *s' Fant-ami*; *s' Temi Rogami – Rogovami* (Pohlin 1768: 23–26), *is Serzami*, *s' Oblizhjami* (32–33), ki pa jo Pohlin glasovno razločuje od ženske oblike z zamenjavo *-i* z *-e* (*s' teme Krayliz-ame* (28)), kar pomeni, da ni predvidel medsklanjatvene izravnave po spolih, temveč istosklonsko izravnavo (v orodniku) v vseh številih: npr. *s' Fant-am*, *-ama*, *s' Fant-ami* (25), podobno kot pri sedanjških glagolskih oblikah: *dam*, *dama*, *damo* (62). Da je imel to končnico za prvotno, je pojasnjeno v opombi 2, kjer opozarja še na govorjene oblike brez te nalike, ki jih razlaga kot redukcijo (»v govoru pogosto požrejo črko ali dve: *s' Kraylmi* ali *Krayli*, *s' Gospudmi* ali *Gospudi* namesto *s' Gospudami*« (Pohlin 1768: 24/212)). Ali lahko po tem sklepamo, da je bila živa tudi v ljubljanskem govoru? Enake oblike v vseh treh sklonih navaja Gutsman, ki jo izkazuje tudi v mestniku množine: *per Gospudah* (Gutsman 1777: 9), nalike pa ne upošteva Kopitar (ima le tedanje knjižne *-ama* v dajalniku in orodniku dvojine ter *-am* v orodniku ednine in dajalniku množine, sicer so enake današnjim) niti Vodnik, ki pa ima le da ima v orodniku množine posplošeno končnico *-mi* (*s' rak-mi*, *s' kraj-mi* (Vodnik 1811: 15), v opombi pa pojasni alternacijo z *-i* »savol krajfhiga al lepfhiga« (16), zlasti zaradi ujemanja s pridevnikom (*s' lepimi ráki* (16), niti Metelko. Naliko zasledimo pri Dajniku (1824), a le pri samostalnikih srednjega spola v dvojini in množini (npr. v dajalniku, mestniku in orodniku *let-ama*;¹⁵ *let-am*, *let-ah*, *let-ami* (108)), kjer je narečno podprta, medtem ko v moški paradigmi nalike ni. Muršec (1847) ob sodobnih knjižnih kot dvojnice navaja v oklepaju še ženske končnice (Muršec 1847: 8), enako Murko (1843: 17; 1850: 13) le v dajalniku in orodniku (*rák-om* (*am*), *rák-i* (*omi*, *ami*, *mi*)), Janežič (1854) pa ne več.

¹⁵ V dvojniskem vzorcu je izkazana govorna izravnava mestniške in orodniške oblike.

4.2 Med prepoznanimi vplivi jezikovne stičnosti so omenjene spremembe v rabi določenih oblikoslovnih kategorij, npr. izguba dvojsinske oblike in zamenjava z množinsko pri osebnem zaimku *nama* ob jugozahodni slovenski etnični meji v Primorju in Beli krajini ter v krajih blizu Hrvaške po Tesnièreju kot posledica kajkavskih in čakavskih narečij (Jakop 2008: 27). Romanski vpliv italijanščine (beneščine ali furlanščine), ki nima srednjega spola, je bil omenjen tudi v sklanjatvi samostalnikov srednjega spola s končnico *-a* na skrajnem zahodnem območju v Nadiških dolinah (Cronia 1950: 324, 326): imenovalnik ednine *mièsta, brda*, a po Ramovšu navaja tudi možnost poenotenja sklonov v množini med samostalniki ženskega in srednjega spola.¹⁶ Kalkirana je raba povratnega svojilnega zaimka namesto osebnosvojilnega za 3. osebo (*sin svoj* za 'njegov' v Černjejskem rokopisu s področja terskega narečja, podobno navaja tudi Skubic); povzemanje s samostalnikom ali z naglašeno obliko osebnega zaimka izraženega predmeta z naslonsko obliko osebnega zaimka v dajalniku ali tožilniku (*Danijelo jo pozna puno judi, Mene me ne boli* (Matajur) (Skubic 1997: 84–86)) idr. V zgodovini slovenskega jezika je bila poudarjena vloga nemškega jezika pri rabi trpnika, že od Brižinskih spomenikov dalje, pogojena s tovrstnimi starobavarskimi starovisokonemškimi vzorci, ali raba svojilnega roditeljskega zaimka namesto svojilnega pridevnika, raba člena itd., kar živi (še danes) tudi v govoru.

4.3.1 Panonski prostor je ohranjal nekatere posebnosti, skladne s hrvaškimi kajkavskimi zaradi skupnega razvoja (npr. posplošitev trdih končnic zaimenske sklanjatve (roditelj ednine *toga, novoga*, mestnik ednine *toj, novoj*). Skupna nalikovna inovacija je značilna za roditelj ednine zaimenske sklanjatve, izkazana že v Brižinskih spomenikih, za samostalniški osebni zaimek, ki nastopa tudi v funkciji svojilnega zaimka za 3. osebo: *iego – iega* 'njega; njegov' (psl. **jegð*); v nadaljnjih obdobjih se starejša ne ohranja, v rabi je le mlajša, ki ima povsod še inovacijo z *n-* od predlogov (*k, s, v*). Od začetka 16. stoletja pa zaradi razlikovanja nastane pridevniška izpeljanka *njegov* (npr. Černjejski rokopis : *niega, niegov* – morda zaradi pisca s čakavskega govornega območja Janeza s Krka). V knjižnem jeziku 16. stoletja nastopa redko pri Trubarju (v Besedju 2011: 285 je navedenih 8 Trubarjevih ključnih del iz let 1555–1595 od skupno 33, 4 izpisi so dosegljivi tudi v spletnem Svetem pismu www.biblija.net (1555–1557)),¹⁷ tudi iz stilističnih razlogov, da bi se izognil ponovitvi v obeh funkcijah v istem stavku: »inu postauio na verh **nega** glave **negoui** urzah pissan« (Mt 27,36), »Inu **negovi** jogri vprašao **nega** inu pravio:« (Jn 9,1). Krelj je posplošil rabo oblike *njegov*, ki jo je vnesel v prevod Biblije (1584) tudi Jurij Dalmatin, Bohorič (1584: 83) pa jo kot izpeljanko svojilnega pomena omenja pri osebnem zaimku *on* z opombo, da se latinsko ne da izraziti. Dvojnici se ohranjata celo v 20. stoletje z različno stopnjo pogostnosti: *njega – njegov*. Druge

¹⁶ »Ma essa può essere avvenuta anche qui per l'unificazione di casi al plurale fra sostantivi femminili e neutri (Ramovš, VII, 167)« (Cronia 1950: 324).

¹⁷ Npr.: »Ta Gospud ie Kral imer inu vekoma, Ty Aydie konez vfameio is *negoue* femle« (Ps 10,16); »Ifrael veffeliffv vtim, kateri ga ie sturil, Ty Sionski Otroci veffelite fe vtim *negouim* Kralu« (Ps 149,2).

tvorjene oblike so opažene šele v 18. (*njihov*) oz. v 19. stoletju (*njun*); ženska oblika *njen* je izkazana v Černjejskem rokopisu (*jen*), dvojninska *najin* šele v 18. stoletju, *vajin* pa že v 16. stoletju v Dalmatinovi Bibliji (1584). Oblika *negov* je obstajala tudi v kajkavskem in čakavskem knjižnem jeziku (npr. *negov/nega* : *nih* (Konzul 1564)), a ne moremo z gotovostjo zatrditi, da se je uveljavila z medjezikovnim knjižnim vplivom, čeprav je rabo posplošil ravno Krelj, pri katerem so izkazani vplivi prek učitelja, Istrana Matije Vlačića, saj bi oblika lahko nastala po modelu pridevniških svojilnih zaimkov (za govor je namreč tipična roditeljska raba *od njega*). V hrvaščini se pojavlja od 13. stoletja kot inovacija, oblika je razširjena še v slovenščini in bolgarščini (Matasović 2008: 240 po Lani Hudeček 2006); Blaž Jurišić (1992: 156) je razložil tvorbo oblike. Kopitar (1808: 289–290) navaja izpeljanko *njegov*, *njen*, toda v dvojini in množini ima oblike roditeljskega zaimka *naju*, *vaju*, *njih*, enako kot v grščini.

4.3.2 V knjižnem jeziku je opazna povečana raba deležij sedanjega časa na *-č* in preteklega časa na *-(v)ši* namesto podrednega stavka na oblikoskladenjski ravni pod vplivom čakavske in kajkavske cerkvenoslovanske pisne tradicije, ohranjene v književnih delih 16. stoletja, ki jo lahko zaradi neživosti v govoru obravnavamo kot medjezikovno dvojnico:¹⁸

Trubar 1557: ... *inu ta Iskushnauez **stopi** knemu ...* (III, 7), ... *inu on **odpre** fuia uufta, nee uuzhi inu prau* ... (V, 9),

Konzul: ... *I **pristupivši** knemu napastnik ...* (4 A, 6), *I **otvorivši** usta svoe učaša nih govoreći* (5 A, 11),

Krelj 1567: *On pak **odgovori** inu ednimu mey nijmi rezhe* (Mt 20),

Vramec 1586: *A on **odgouoriufi** iednomu zmeg nih reche* (52),

Küzmič 1771: *i **priftoupivfi** knyemi te fzküsavecz* (11).

Pogostejša je pri nekaterih piscih hrvaškega rodu (Jurij Juričić) oz. poznavalcih njihovega pismenstva (Krelj)¹⁹ ter neposrednih uporabnikov kajkavskih obrednih besedil (prekmurski pisci v 18. stoletju), ki se je razširila po Kopitarjevem priporočilu Küzmičevega prevoda v 19. stoletju tudi v osrednjem knjižnem jeziku (prim. Jesenšek 1998: 138 po Francetu Kidriču).²⁰

¹⁸ Podobno tudi češka narečja ne poznajo rabe tvornopreteklih deležnikov (HMČ 1986: 243).

¹⁹ Miklošič (1856: 201) navaja primere za pretekle aktivne participe po Krelju, zagrebških (1730), trnavskih (1694) evangelijih, Küzmičevi izdaji Novega zakona iz leta 1848, Metelku, narodnih pesmih in omenja ustno ljudsko rabo le redkih: *oprimši, omedlevši, rekši, skrivši, ozeravši se* (Vraz).

²⁰ Marko Jesenšek ob Tomšičevi razlagi Küzmičevo uvajanje deležij po grški predlogi razlaga s starocerkvenoslovanskim vplivom (Jesenšek 1998: 137, op. 1), za drugo polovico 19. stoletja pa navaja po Martini Orožen tudi kalkiranje po slovanskih čeških in ruskih vzorcih (Jesenšek 1998: 139).

5 Sklep

Oblikovno dvojničnost oz. variantnost lahko pojmuje kot pomembno komunikacijsko, normodajalno in nekonvencionalno pomenonosno in besedilotvorno sestavino jezikovnega sistema. Glede na družbenozvrstno stratifikacijo jezika nastajajo spremembe v starejšem knjižnem oblikoslovnem sestavu pod vplivom številnejših sprememb v govorjenem kodu, s prehajanjem narečnih oblikosprijetnih vzorcev v pisni/knjižni jezik. Nekatere knjižne nalikovne spremembe, izkazane v posameznih slovanskih jezikih, so potencialno posnemovalno vplivale na slovenski jezik, medtem ko so druge, izpričane tudi v slovenskih narečjih, tipološko razložljive. Sočasni medjezikovni zgledi (sosednjih) slovanskih jezikov razen pri neslovenskih piscih (npr. v Stiškem rokopisu) so bili poznani slovenskim avtorjem v celotni zgodovini knjižnega jezika, od prerodnega in narodnega ozaveščenja v 18. in 19. stoletju pa so bili z razvojem primerjalnega slovanskega obravnavanja jezika tudi hoteno vneseni v našo jezikovno strukturo, zato so bile ujemalne knjižne izravnave lahko pospešene po zgledu slovanskih jezikoslovnih stikov. V oblikotvorju so ob analognih in tipoloških razvojnih težnjah v lastnem jezikovnem sistemu težje dokazljivi in so omejeni večinoma na nekatere ozko knjižne zgradbe.

Viri in literatura

- Besedje 2011 = Kozma Ahačič idr., *Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011 (Slovarji).
- Babič 2003 = Vanda Babič, *Učbenik stare cerkvene slovanščine*, Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2003.
- Basar 1734 = Jernej Basar, *Conciones juxta libellum Exercitiorum s. p. Ignatij in singulas anni Dominicas digestae per P. Bartholomaeum Bassar = PRIDIGE ISBUKVIZ IMENVANIH EXERCITIA S. OZHETA IGNAZIA*, Labaci: Adami Friderici Reichhardt, 1734 (<http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-ZXFAJNVP>) (dostop 16. 5. 2013).
- Bohorič 1584 = Adam Bohorizh, *Arcticae horulae succisvae = Zimske urice proste*, prevedel in spremno študijo napisal Jože Toporišič, Maribor: Obzorja, 1987.
- Comrie 1996 = Bernard Comrie, *Language Universals and Linguistic Typology: Syntax and Morphology*, Oxford (UK) – Cambridge (Massachusetts, USA): Blackwell Publishers, ²1996 (¹1981).
- Cronia 1950 = Arturo Cronia, *Contributi alla dialettologia slovena (= Prispevki k slovenski dialektologiji)*, *Slavistična revija* 3 (1950), št. 3–4, 321–326.
- Dajnko 1824 = Peter Dajnko, *Lehrbuch der Windischen Sprache*, Grätz: Johann Andreas Kienreich, 1824.
- Gutsman 1777 = Oswald Gutsman [= Ožbalt Gutsman], *Windische Sprachlehre*, Klagenfurt: gedruckt bey Ignaz Aloys Kleinmayer, 1777.
- HMČ 1986 = Arnošt Lamprecht – Dušan Šlosar – Jaroslav Bauer, *Historická mluvnice češtiny*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986.

- Hock 1991 = Hans Henrich Hock, *Principles of Historical Linguistics*, Berlin – New York: Mouton de Gruyter, ²1991 (¹1986).
- Ivanov 1983 = Vjačeslav Vsevolodovič Ivanov, *Istoričeskaja grammatika russkogo jazyka*, Moskva: Prosveščeniye, 1983.
- Janežič 1854 = Anton Janežič, *Slovenska slovnica s kratkim pregledom slovenskega slovstva ter z malim cirilskim in glagoliškim berilom za Slovence*, Celovec: Eduard Liegel, 1854.
- Jesenšek 1998 = Marko Jesenšek, *Deležja in deležniki na -č in -ši*, Maribor: Slavistično društvo Maribor, 1998 (Zora 5).
- Jurišić 1992 = Blaž Jurišić, *Nacrt hrvatske slovnice: glasovi i oblici u povijesnom razvoju 2*, Zagreb: Matica hrvatska, 1992 (Znanstvena knjižnica) (¹1942).
- Konzul 1564 = Stipan Konzul Istranin, *Katekizam*, VTubingi, M.D.LXIII.
- Krelj 1567 = Sebastijan Krelj, *POSTILLA SLOVENSKA*, Ratisbonae, 1567.
- Kopitar 1808 = Jernej Kopitar, *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*, Ljubljana: Wilhelm Heinrich Korn, 1808.
- Küzmič 1771 = Števan Küzmič, *NOUVI ZÁKON ALI TESTAMENTOM GOSZPO-DNA NASEGA JEZUSA KRISZTUSA / ZDAJ OPRVICS zGRCSKOGA NA SZTÁRI SZLOVENSZKI JEZIK OBRNYENI PO STEVAN KÜZMICSÍ SURDÁNSZKOM. F.*, Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije – Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar, 1999 (¹1771).
- Logar 1996 = Tine Logar, *Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave*, ur. Karmen Kenda-Jež, Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, 1996.
- Matasović 2008 = Ranko Matasović, *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika*, Zagreb: Matica hrvatska, 2008.
- Metelko 1825 = Franc Serafin Metelko, *Lehrgebäude der slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen nach dem Lehrgebäude der böhm. Sprache des Hrn. Abbé Dobrowsky*, Laibach: Leopold Eger, 1825 (<http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-4V2HLYMI>) (dostop 16. 5. 2013).
- Metelko 1830 = Franc Serafin Metelko, *Slowenische Sprachlehre*, Ljubljana: im Verlage der k. k. Volksschulbücher-Verschleissung des Laibacher Gubernial-Gebietes, 1830.
- Mikhailov 2001 = Nikolai Mikhailov, *Jezikovni spomeniki zgodnje slovenščine: rokopisna doba slovenskega jezika (od XIV. stol. do leta 1550)*, Trst: Mladika – Knjižnica Dušana Černeta, 2001.
- Miklošič 1856 = Franz Miklosich [= Franc Miklošič], *Grammatik der slavischen Sprachen: Formenlehre*, Wien, 1856.
- Murko 1832 = Anton Murko, *Theoretisch-praktische Slowenische Sprachlehre für Deutsche, nach den Volkssprecharten der Slowenen in Steiermark, Kärnten, Krain und Ungarns westlichen Distrikten*, Grätz: Verlag der Franz Ferstl'schen Buchhandlung, Johann Lorenz Greiner, 1832 (<http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-X3M1PUVN>) (dostop 16. 5. 2013).
- Murko 1843 = Anton Murko, *Theoretisch-practische Grammatik der Slowenischen Sprache in Steiermark, Kärnten, Krain und dem illyrischen Küstenlande*, zweite,

- umgearbeitete und sehr vermehrte Auflage, Grätz: Verlag der Fr. Ferstl'schen Buchhandlung, ²1843 (<http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-ZW8FNGJU>) (dostop 16. 5. 2013).
- Murko 1850 = Anton Murko, *Theoretisch-practische Grammatik der Slowenischen Sprache in Steiermark, Kärnten, Krain und dem illyrischen Küstenlande*, zweite, umgearbeitete und sehr vermehrte Auflage, Grätz: Verlag der Fr. Ferstl'schen Buchhandlung, ³1850.
- Muršec 1847 = Jožef Muršec, *Kratka slovenska slovnica za pervence*, v Gradci, 1847.
- Orel 2003 = Irena Orel, Slovenski pisni jezik nekdanj in danes – med izročilom in govorom, v: *Slovenski knjižni jezik: aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje*, ur. Ada Vidovič Muha, Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2003 (Obdobja 20), 551–562.
- Orel 2009 = Irena Orel, Starejša besedila kot vir za preučevanje zemljepisnih jezikovnih različkov, v: *Slovenska narečja med sistemom in rabo*, ur. Vera Smole, Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2009 (Obdobja 26), 3–22.
- Orr 2000 = Robert Orr, *Common Slavic Nominal Morphology: a New Synthesis*, Bloomington: Slavica, 2000.
- Orožen 2010 = Martina Orožen, Slovenski jezikovni razvoj v luči sistemskih inovacij in jezikovne kreativnosti, v: Martina Orožen, *Kulturološki pogled na razvoj slovenskega knjižnega jezika: od sistema k besedilu*, Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, 2010 (Zora 74), 25–40.
- Pohlin 1789 = Marko Pohlin, *KMETAM SA POTREBO INU POMOZH ALI UKA POLNE VESELE, INU SHALOSTNE PERGODBE TE VASY MILDHAJM*, na Duneju: per Christianu Grosserju, 1789.
- Pohlin 2003 = Marko Pohlin, *Kraynska grammatika [1768] – Bibliotheca Carnioliae*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2003.
- Ramovš 1952 = Fran Ramovš, *Morfologija slovenskega jezika: skripta, prirejena po predavanjih prof. dr. Fr. Ramovša v l. 1947/48, 48/49*, Ljubljana: Univerzitetna študijska komisija (izd.) – DZS (zal.), 1952.
- Ramovš – Kos 1937 = Fran Ramovš – Milko Kos, *Brižinski spomeniki*, Ljubljana: Akademsko založba, 1937.
- Skubic 1997 = Mitja Skubic, *Romanske jezikovne prvine na zahodni slovenski jezikovni meji*, Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1997 (Razprave FF).
- Subotić 2002 = Ljiljana Subotić, *Istorijska lingvistika*, Novi Sad: Filozofski fakultet, Katedra za srpski jezik i lingvistiku, 2002.
- Šmigoc 1812 = Janez Leopold Šmigoc, *Theoretisch-praktische Windische Sprachlehre*, Grätz: Aloys Tusch, 1812 (<http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-498IC5B5>) (dostop 16. 5. 2013).
- Toporišič 1992 = Jože Toporišič, Jezikoslovna obravnava, v: *Stiški rokopis: študije*, ur. Mihael Glavan, Ljubljana: Slovenska knjiga, 1992 (Monumenta Slovenica 2), 17–31.
- Vramec 1586 = Antun Vramec, *Postilla*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Kršćanska sadašnjost – Varaždin: Zavod za znanstveni rad, 1990.
- www.biblija.net = Sveto pismo na internetu, Svetopisemska družba Slovenije (dostop 16. 5. 2013).

Internal and/or External Linguistic Factors in Inflectional Changes in Slovenian Historical Morphology

Summary

This article presents the typology of variations and some changes in medieval texts and in the central Slovene standard language from the sixteenth to the nineteenth centuries (unification of some plural noun endings in all three genders, and pronominal, adjectival and verbal changes) that occurred in the development of the inflectional system and may be explained by internal linguistic factors (analogy, simplification, dissimilation), or as a result of language contact over time (similar structure in other Slavic languages). These include possessive pronouns for the third person with the new formation *njegov* 'his' (< Old Slavic **jego*, *njega* 'of him, his') and the frequent use of the present and past participle (both found in Croatian, in the Kajkavian and Chakavian standard language, as a result of mutual imitation), but not the generalization of certain feminine plural case forms to all noun declensions in Russian and Polish, which also occurred in Slovene dialects as a result of the typological changes in different languages.